

'הסיפור הציוני' של עמוס עוז*

אניטה שפירא

בשנות התשעים התקיים בישראל שיח ציבורי סוער, ששימש מעין רקע אידאולוגי לתהליך אוסלו. השיח הזה הקיף מגוון של דעות, של דיסציפלינות ושל מגמות, שנעו על הציר שבין מדעי הרוח למדעי החברה, ושלחו זרועות גם למדעי המשפט ולאמנויות. הפוסט-ציונות, יותר משהייתה תפיסת עולם מגובשת, ייצגה הלך רוח שהושתת על האמונה כי תם עידן העימות בין יהודים וערבים, ולפיכך יש לשנות את הפסיכולוגיה היהודית בישראל מיסודה. חיים גורי הגדיר את השינוי הזה כמעבר מדימוי עצמי של הנצורים הצודקים לדימוי החוטאים והאשמים. היו פוסט-ציונים מתונים וקיצוניים, בעלי תודעת שליחות וכאלה שנגררו אחרי המהלך. אולם כמה קווי יסוד אפיינו את כולם. ראשית, תפיסת 'החטא הקדמון': מדינת ישראל הוקמה בחטא והיא חייבת לכפר עליו על ידי עשיית צדק לפלשתינים. מה פירוש 'עשיית צדק'? על כך לא ניתנה תשובה ברורה. האם הסכם שלום בנוסח אוסלו יכפר על העבר? היו שטענו שכן, והיו שלא הסתפקו בכך, אלא גרסו שצריכה לקום 'מדינת כל אזרחיה' במקום מדינת היהודים. שנית, סוגיית הלאומיות היהודית. הלאומיות היהודית היא המצאה מודרנית (בעקבות הובסבאום ואנדרסון). לאמיתו של דבר היהודים הם אוסף של עדות דתיות ממדינות שונות שאין ביניהן קשר אורגני, והקשר שלהם לארץ ישראל אינו אלא פיקציה שנוצרה כדי לשמש הצדקה לציונות. שלישיית, הציונות לא הביאה ישועה למאות אלפי פליטים יהודים, שנהרו לישראל מכל קצווי תבל, אלא גרמה לאובדן זהות, לעקירה ולאומללות – הן במישור של הפרט, שבא לארץ זרה ומנוכרת ולא מצא בה את הבית שייחל לו, הן במישור של הכלל, מפני שהחברה שקמה בארץ ישראל לא השכילה לגבש זהות משותפת וייחוד לאומי. טיעונים נוספים עסקו ב'שלילת הגלות', בהדחקת זיכרון השואה, בקיפוח עדות המזרח ועוד. הציונות הייתה לשק החבטות של כל מדווי הפרט והכלל.

* חלק מן הדברים הכתובים כאן נכללו במאמרי, 'סיפור על ארוס, טְנָטוּס – ובניין אומה', **כיוונים חדשים**, גיליון 7 (תשרי תשס"ג), עמ' 9-21.

עמוס עוז היה אחד המבקרים החריפים של ממשלות ישראל מאז עלומיו, במיוחד בכל הנוגע לחיפוש הדרך לשלום עם הערבים. עם זאת הוא מעולם לא היה פוסט-ציוני. בעבורו ההיסטוריה היהודית היא היסטוריה לאומית, ועמה הוא מזדהה כקאמת חיים שאיננה דורשת הוכחה. ההיסטוריה המשפחתית שלו, שעליה כתב בקיצור כבר ב-1978,¹ סתרה מניה וביה את הטענות בדבר המלאכותיות של התפיסה הלאומית היהודית, אך הבליטה את הטרגדיה של המהגרים בעל כורחם מארצות שבהן שאפו לחיות אל ארץ שבה לא התגשמו חלומותיהם. הוא לא חיפש צדק מוחלט לפלשתינים או ליהודים, אלא ביקש 'פשרה בלתי-עקרונית ואולי גם בלתי צודקת', כדבריו, 'מפני שראיתי כי כל המבקש צדק שלם ומוחלט מבקש מוות'.² עם זאת, להט ביקורתו של עוז היה מכון כלפי הבית פנימה – כנגד מדיניות ישראל, כנגד הימין הקיצוני, כנגד הצביעות והצדקנות בהתייחסות להתנחלויות בפרט ולפלשתינים בכלל.

אני מבקשת לטעון שבמודע או שלא במודע, סיפור על אהבה וחושך בא לענות על הטענות הפוסט-ציוניות, תוך שהוא חוזר ומאשש את הנרטיב הציוני הקלאסי. הספר משקף את האכזבה והתסכול שחש המחבר, ועמו רבים מחבריו בשמאל הציוני, לנוכח פנייתם המחודשת של הפלשתינים לדרך האלימות. זהו ספר שבו המחבר מתפייס עם העבר, הפרטי והלאומי, ומוצא בו צידוק ונחמה, ואף תקווה עתיד. אם יש בו ביקורת, היא מופנית לצד השני של המתרס הארצישראלי.

עוז מספר את הסיפור הציוני דרך המקרה הפרטי של משפחת קלוזנר. הספר הוא ניסיון לשחזר תמונות מתוך אלבום אינסופי. התמונות שעוז משחזר חלקן תמונות המודפסות בצבע חום חם, מאלבומים משפחתיים ישנים מראשית המאה, חלקן תמונות בשחור לבן, עזות ניגודים, שבהן העולם הפרטי והעולם הכללי נמצאים בעימות זה עם זה, וחלקן תמונות בצבע, רכות ומפויסות; חלקן תמונות שצילמו מציאות וחלקן תמונות שדמיינו אותה.

הוריו של עוז נולדו במציאות אחת, חונכו לקראת מציאות שנייה וחיו את מרבית חייהם במציאות שלישית. משפחת קלוזנר נמנתה עם האינטליגנציה היהודית הרוסית בת המעמד הבינוני, והייתה מושרשת בתרבות העברית. מקורה היה מצפון רוסיה, ואחר כך היא עברה לאודסה. בעקבות המהפכה ומלחמת האזרחים ברוסיה עלה ענף אחד מן המשפחה ארצה (משפחת יוסף קלוזנר, חוקר הספרות וההיסטוריה), ואילו ענף אחר בחר להגר לוויילנה. אריה יהודה קלוזנר, אביו של עוז, היה שייך לאותו ענף של המשפחה, והגיע לארץ רק ב-1933. משפחת האם, פניה, השתייכה אף היא לאותה שכבה חברתית, אף ששורשיה התרבותיים ינקו מהרומנטיקה הפולנית. המשפחה עלתה

1 עמוס עוז, 'רשימה על עצמי', באור התכלת העזה, ירושלים 1990 (להלן: עוז, באור התכלת העזה), עמ' 205-208.

2 שם, עמ' 208.

לארץ ישראל בצל האיום הקיומי, שנעשה מוחשי יותר ויותר עם גבור הזרמים האנטישמיים בפולין ובארצות הבלטיות בשנות השלושים.

לכאורה, המעבר לארץ ישראל לא היה אמור להיות טראומטי: סוף סוף, שתי המשפחות היו ציוניות. אריה קלוזנר גדל במשפחה דוברת עברית. פניה למדה בגימנסיה 'תרבות' ברובנו, מה שמורה על נטיותיה הציוניות של המשפחה ועל מעמדה הכלכלי המוצק: רק בני המעמד הבינוני יכולים היו להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם לגימנסיה פרטית. פרט לידיעת השפה, היה לבני משפחת קלוזנר עוד יתרון שהקל על הקליטה: הם עלו יחד עם הורים, אחיות ודוד. הניכור והגלמודיות שהיו מנת חלקם של מרבית העולים, רווקים בודדים, לא היו מנת חלקם. ובכל זאת, למרות שהחברה אשר אליה הגיעו הייתה משאת הנפש שלקראתה הכינו את עצמם, ולמרות ששפר עליהם גורלם כי לא נקרעו מחיק משפחתם, המפגש עם הארץ היה רווי אכזבה ותחושת החמצה. הם הגיעו לארץ נחשלת, דלת אפשרויות, עתירת אינטליגנציה יהודית שנאלצה להחליף מקצוע ולהתאים את עצמה לתנאים המגבילים ששררו בארץ.

אריה קלוזנר, מלומד, מוכשר ושולט בשפות רבות, מודרניות ועתיקות, הכין את עצמו לקראת קריירה אקדמית באוניברסיטה בעקבות דודו, פרופ' יוסף קלוזנר, אך נאלץ להסתפק בתפקיד של ספרן. גורלו של אריה קלוזנר היה דומה לגורלם של עשרות ומאות משכילים יהודים, שנאלצו בתהליך ההגירה להשלים עם ירידה במעמדם החברתי, עם אובדן חלומותיהם על קריירה והצלחה.

פניה קלוזנר סיימה את לימודיה באוניברסיטה העברית – הישג נכבד באותם ימים, במיוחד כשמדובר באישה. מתוך כ-730 סטודנטים שלמדו במחצית השנייה של שנות השלושים באוניברסיטה היו בסך הכול 228 נשים.³ התמדתה בלימודים והצלחתה בהם היו יוצאי דופן באותם הימים: סך כל המוסמכים של האוניברסיטה עד אז לא הגיע ל-120. דמותה של פניה היא אניגמטית. עוז איננו מסביר למה ציפתה אמו בחייה, אך יש להניח שהחיים המשמימים בדירה הצרה והעלובה, שבתאורה נפתח הספר, לא היו החיים שלקראתם היא הכינה את עצמה. נדף ממנה ניחוח של טרקלינים שבהם ניגנו בפסנתר, וגברים אביריים נשקו את ידיהן הענוגות של נשים יפות. האם הייתה מגיעה לארץ ישראל אלמלא פרשת אהבה אומללה שחוותה בעת לימודיה בפראג? אפשר שכן ואפשר שלא. אילולא הגיעה, הייתה מן הסתם מגיעה לטרזיינשטדט, הגטו לדוגמה שדרכו עברו יהודי צ'כוסלובקיה בדרכם להשמדה.

המקרה הפרטי של משפחת קלוזנר מאיר את התהליך החברתי שהיה כרוך בעקירה ובמעבר לארץ צרובת שמש שלחוף הים התיכון. הוא גם שביב מן הדרמה האדירה של גורלות יהודים במאה העשרים, אנשים שכוחות גדולים ושרירותיים טלטלו אותם

3 האוניברסיטה העברית בירושלים: התהוותה ומצבה, ירושלים תרצ"ט, עמ' 86. תודתי לד"ר אורי כהן שהעמיד לרשותי מידע זה.

כבובות בד, שיבשו את מהלך חייהם וקבעו להם מסלול חיים שונה לחלוטין מזה שחזו לעצמם. השאלה הייתה מי ישרוד את הטלטלה הזאת. רוב אלה שניצלו מן ההשמדה הפיזית הצליחו לשקם את חייהם, אך המחיר היה לעתים קשה מנשוא, והיו כאלה שלא עמדו בו.

משפחת עוז הייתה משפחה זעיר בורגנית עם יומרות בורגניות. החליפה של האב והארנק של האם היו הצהרות על הסטטוס הלא-פועלי של המשפחה. מבחינה כלכלית אפשר שלא היה הבדל ניכר בינה לבין משפחת פועלים, אך מבחינת הדימוי העצמי והשייכות התרבותית ההורים ראו את עצמם כבני המעמד הבינוני. היה משהו כובל ומחניק בהעמדת הפנים הזעיר בורגנית, שבאה לכסות על הירידה במעמד כתוצאה מן ההגירה. שנים אחדות לפני עליית בני משפחת קלוזנר הפטיר ברל כצנלסון באירוניה מושחזת ש'הגירת המעמד הבינוני בדרך כלל מתחילה כשהוא חדל להיות בינוני ונשארים לו אך השם והפרטנסיות'.⁴ עוז דו-ערכי ביחסו לפיקציות הבורגניות: מצד אחד, הוא מלגלג על טקס התה של דודתו לבית קלוזנר, ואירוני בתיאורי אביו המקפיד על לבושו העירוני. מצד שני, הוא מתאר באהבה ובערגה את טוב טעמה של אמו בבחירת בגדיה. הליכתו של עוז הצעיר לקיבוץ, מעשה מרדנות כנגד אביו, הייתה גם השתחררות מעולם המוסכמות הזעיר בורגניות. המפגש בין עמוס, לבוש בגדי עבודה מלוכלכים ורכוב על טרקטור, לבין אביו, המתאים את לבושו לנסיבות ומופיע ללא חליפה, הוא דו-שיח ללא מילים בין שני עולמות של תרבות: התרבות של התלוש, המבקש לחזור לגן העדן הבורגני, והתרבות של בן הארץ, המבקש לשייך את עצמו לעולמם של פרולטרים.

אחד מן המוטיבים המרכזיים בספר הוא הניגוד בין ירושלים, 'עיר ימים רבים', לבין תל-אביב, העיר המבטאת את המהות הציונית החדשה. אהיותיה של פניה, שהתיישבו בתל-אביב, קיימו חיים רבי מעש וסיפוק. פניה הירושלמית נדחקה לשולי הפעילות והדיון האינטלקטואלי. האישה שהכינה את עצמה לקראת חיים עשירים מחוץ למשק ביתה, מוצאת את עצמה נעולה בדלת אמות של כביסה, ניקיון ובישול, כשהספרים הם מפלטה היחיד. מיעוט מקומות העבודה הזמינים לנשים, הנטייה המסורתית והשמרנית בחברה היהודית בירושלים, והמגמה לדחוק את הנשים אל מחוץ למעגל השיח, עשו את עולמה של פניה קלוזנר צר כעולם נמלה.

סיפור על אהבה וחושך כתוב בגוף ראשון: עמוס עוז מספר את תולדות משפחתו. אך לאמיתו של דבר הסיפור מסופר על ידי יותר ממספר אחד. לעתים המספר הוא ילד המתאר את סיפור המעשה בעיניים של הילד מאז, לעתים הוא עוז הבוגר, המציץ מעבר לכתפיים הדקות של הילד ומטיל עליו תובנות שרכש במרוצת השנים, ולעתים הוא מעין

4 ברל כצנלסון, 'בועדה החמישית של אחדות העבודה', תל-אביב חשון תרפ"ז, כתבים, כרך ג, תל-אביב תש"ו, עמ' 40-41.

היסטוריון, המנסה לשחזר תמונת מציאות מקטעי זיכרונות וממסמכים שקיבל מאחרים. הוא איננו חייב בדבקותו של ההיסטוריון למה שאכן התרחש, ויש קטעים בספר שהם ספק מעשה שהיה, ספק מסע של דמיון. שתי פרשיות הנוגעות ביחסי יהודים-ערבים בירושלים, קודם למלחמת העצמאות, מעוררות תחושה של מהלך בארץ שבה הדמיון והמציאות משמשים בערבוביה – דמיונו של הילד, דמיונו של המבוגר, ומה שביניהם. הסיפור הראשון מספר כיצד הלך עמוס הקטן שבי אחר ילדה שקסמה לו בחנות בגדים ערבית, אשר אליה נכנס עם השמרטפית שלו, רדף אחריה והיא התגלתה כמפלצת – לא ילדה, אלא גמדה זדונית. הוא מצא מקלט באיזה חור חשוך שלא יכול היה להיחלץ ממנו, שם מצא אותו אחרי חצי שעה מפחידה זבן ערבי מבוגר, אשר אימץ אותו אל חיקו, הרגיע אותו והשיב אותו לעולם החיים. הדמות של הזבן מתוארת ברוך ובחיבה, כאחד הזיכרונות החמים והאנושיים ביותר של הילד. הסיפור השני הוא הרבה יותר מורכב וטעון. עמוס הקטן נלקח על ידי זוג ידידי המשפחה לביקור נימוסין בביתה של משפחה ערבית אריסטוקרטית ועתירת נכסים. הם הוזמנו לבית הערבי כאות תודה עבור שירות שעשה היהודי לפטריארך הערבי. הביקור מתואר מלכתחילה כ'ביקור דיפלומטי': בני הזוג לובשים לקראתו את מיטב מחלצותיהם כדי לעשות רושם טוב על מארחיהם, כיאות לנציגי היישוב היהודי. הווילה בשיח' ג'ראח מרשימה ביותר את עמוס הקטן, שנדמה לו כי הגיע לארץ אגדית. הוא נשלח לשחק עם הילדים ונקלע בגן הבית לחברת ילדה כבת 12 ואחיה, כבן שלוש. עמוס הקטן מרגיש כאילו הוא נושא על שכמו את כל משא ההסברה היהודית, ומנסה להוכיח את ידידותו לשני הילדים. הילדה מתגרה בו, והוא, כדי להוכיח את גבריותו העולה, מטפס על עץ, מתנדנד, וסופו של דבר כדור ברזל שנמצא על העץ נשמט ונופל ארצה, ועמוס יחד עמו. בעת הנפילה פוגע הכדור בפעוט ששיחק למרגלות העץ ופוצע את רגלו. הילד נפגע קשה, הילדה זועקת לעזרה, עמוס נוטף דם מחתך שספג בנפילתו, והידידות היהודית-ערבית נמוגה. בדרכם החוצה מבחין עמוס שגבר עומד ומכה באכזריות את הילדה. עמוס מתייסר ברגשות אשמה, אך גם מהרהר שעאישה (הילדה) היא שהסיתה אותו לעלות על העץ, ועל כן היא אשמה בכל מה שקרה. תיאור הגבר המכה את עאישה הוא משמעותי: זו התנהגות המטילה על המארחים צל של אלימות כלפי ילדים וכלפי נשים. האם זהו סיפור כפשוטו או אנלוגיה ליחסי יהודים וערבים בארץ ישראל? יהודים באים ומסייעים לערבים, נקשר קשר של ידידות, אך כתוצאה מאי-הבנה, מהסתה, מגחמות, מגאווה שלא במקומה, ואולי גם מנורמות התנהגות בלתי קבילות, המפגש הידידותי מסתיים באסון.

המפגש הבא בין יהודים וערבים בספר מסופר בריאליזם גמור ומתרחש בעת מלחמת העצמאות. תיאור ירושלים במצור נעשה על ידי שילוב קטעים מספרו של דב יוסף קריה נאמנה עם זיכרונותיו האישיים של המחבר. הסבל של המשפחה ושכניה במלחמה הוא המקרה הפרטי שבא ללמד על המקרה הכללי.

כאשר כתב עוז על תחושותיו בירושלים בעקבות מלחמת ששת הימים, היו פניו מופנות אל הערבים: התושבים הערבים של עיר חלומותיו גרמו לו להרגיש כפולש זר בעיר הולדתו. 'אני עברתי ברחובות ירושלים המזרחית כאיש שהרס אל מקום אסור', כתב בשיח לוחמים. את מלחמת העצמאות הוא הזכיר אז במילים בודדות, כמקור של סיוטי ילדותו.⁵ לעומת זאת הפעם הוא מתאר בפרטי פרטים את הסבל, את המחסור, את השכול ואת האובדן של היהודים במלחמה ההיא. האם היה כותב אותם תיאורים מרגשים של מלחמת העצמאות לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה? כשהוא מזכיר את קריאת האנטישמיים הפולנים בשנות השלושים, 'יהודים – סעו לפלשתינה', הוא מעיר שכיום שוב אומרים אירופים את אותם דברים, רק בהיפוך: 'יהודים – צאו מפלשתינה'. ניתוחו המתריס של מדיניות הערבים ב-1948 לגרש או להרוג את כל היהודים ולהרוס עד עפר כל יישוב יהודי שהם כובשים, הוא התשובה שנותן עמוס עוז היום לתביעת הערבים ל'זכות השיבה'.

תיאור מלחמת העצמאות בספר הוא תמונת הראי של האכזבה, ההתפכחות וההתרסה כלפי הפלשתינים בעקבות כישלון הסכמי אוסלו והאינתיפאדה השנייה. כנגד המגמה הפוסט-ציונית לתאר פלשתינים חפים מפשע וחסרי ישע, המגורשים על ידי קלגסים ישראלים על לא עוול בכפם, מתאר עוז את אימת המציאות של אותם ימים טרופים, שבהם הערבים פתחו במלחמה. הפעם התיאור הוא של המלחמה כפי שנחווה בצד היהודי, כאשר רבו הנפגעים מקרב האוכלוסייה האזרחית ופליטים יהודים נמלטו בחוסר כול למקומות מסתור מפני ההפגזות של תותחי הלגיון הערבי וחרדת הכיבוש הערבי.

באחת ההערות שבשולי הספר (עמ' 107) מונה עוז את שלשלת השמות העוברים כחוט השני במשפחה. בעולם החדש שברא לעצמו המחבר מאז הליכתו לחולדה אימו דמויות אלה, מן העבר, לשבש את השלווה שקנה בעמל רב, אך בסיפור על אהבה וחושך הוא מתפייס עם העבר ומדובב אותו. אזכור שושלת היוחסין הרבנית שלו הוא חלק מאותה התפייסות: לא עוד 'עוז', עברי חדש, רב און ושרירים, כובש את העולם רכוב על טרקטור, אלא בן בניהם של יהודים לומדי תורה, מי שנושא על שכמו את רצף ההיסטוריה היהודית. כחלק מאותה היסטוריה הוא גם מנכס לעצמו את זכר השואה – לא כזיכרון קולקטיבי של העם היהודי, אלא כזיכרון אישי, כחלק מאלבום התמונות המשפחתי. בן דודו, דניאל הקטן, שרק הספיקו להבחין כי הוא בעל זיכרון מצוין בטרם נרצח בידי הגרמנים והוא בן שלוש, הוא בן דמותו של עוז שנשאר 'שם'. אביו, דויד, לא היה מוכן לעלות לארץ ולהשתתף, כדבריו, 'בכינון לאומנות סתגרנית וחמושה' שאותה למדו היהודים מן הגרועים שבאויביהם. גורל משפחתו של הדוד משמש תזכורת שעל היהודים להיזהר מאשליות ומאמונות תום נטולות בסיס, כי בעיר אורכים הזאבים.

5 עמוס עוז, 'עיר זרה', שיח לוחמים, תל-אביב 1968, עמ' 241-243.

גורלה של משפחת הרוד דויד הוא לבנה אחת בכניין הלבנים שבונה עוז בדרכו לחיוב הגמור של המפעל הציוני. משפחת העקורים, שתקוותיה וחלומותיה עלו בעשן, על אף הכול ולמרות כל התלאות שעברה בדרך, והסכנות הקיומיות שחוותה ועודנה חווה, היא שהצליחה להימלט מן המבול שירד על העולם. ארץ ישראל הייתה למעין תיבת נוח, המצילה דוגמיות מן החיים היהודיים הישנים. אחד הקטעים המרגשים ביותר בספר הוא תיאור ליל כ"ט בנובמבר 1947, עת אומה שלמה עצרה את נשימתה וחיכתה לפסק הדין של אומות העולם, אם תקום מדינה יהודית בארץ ישראל. תיאור התפרצות השמחה ברחובות ירושלים לאחר ההצבעה באו"ם מתחבר לרגע האינטימי ביותר שעוז היה עד לו בין הוריו; כאילו באותה שעה מדהימה, שבה ההיסטוריה היהודית עמדה מלכת, גם נפלו המחיצות בין אביו ואמו ונמצאה להם אותה אהבה אמיתית, שהם לא ידעו לחלוק ברגעים הפרטיים שלהם. האפילוג של תיאור הלילה ההוא הוא ההסבר מדוע נחוצה המדינה: האב מספר לבנו על ההתעללות הפומבית שעבר בבית הספר בוילנה, בתוספת העלבון וביזוי כבוד האדם שספג הסב, כשבא להתלונן בפני שלטונות בית הספר על השפלת בנו. המדינה באה לתת ליהודים מקום שבו יקבלו אותם כמות שהם. הקמתה היא מעין היטהרות מכל הסחי של העלבון, ההשפלה והדחייה, שספגו הפרט והקולקטיב היהודיים במחצית הראשונה של המאה העשרים. זוהי פתיחת דף חדש בהיסטוריה – נקי, פתוח, ללא העמדת פנים.

הספר מביט אחורה בכאב, בגעגוע, אך תוך התפייסות עם מה שאבד. זהו ספר שאיננו מחפש אשמים. פניה קלוזנר, שטרפה את נפשה בכפה, איננה קורבן של מישהו, אלא אישה חולה, כשלא ידעו עדיין כיצד לרפא דיכאון נפשי. עמוס, הילד שאמו נטשה אותו בלי נשיקה ובלי מילת פרדה, לא יכול היה לסלוח לה על מעשה הבגידה – אך עוז המבוגר מבין את עוצמת הייסורים שעברה, את בדידותה ואת אומללותה. ההתאבדות של פניה קשורה בשיבוש שהתחולל בגורלות יהודים במאה העשרים. ההנגדה בין גורלה של פניה לגורלן של שתי אחיותיה, אשר למן הרגע שנחתו בחוף יפו חשו כי הגיעו הביתה, הופכת את סיפור האם לסיפור טרגי הקשור לאישיותה וליחסי הגומלין שנטו או שלא נטו בינה לבין סביבתה. אך אין הוא מעיד על מחלה של החברה שבתוכה התרחש. הבשלות המאוחרת מתבטאת בהימנעותו של עוז מלהעמיס את האסון הפרטי שלו על שכם הכלל. בניגוד לנטייתיהם של סופרים מסוימים להעמיס את כאבם או את כישלונם האישי על שכם הציונות, עוז מגדיר במדויק את הגבולות שבין הציבורי והפרטי. הסיפור הציבורי הוא בסופו של דבר סיפור גאולה קולקטיבי, ואילו הסיפור האישי הוא סיפור החניכה של המחבר, ההופך את האסון למטבעות הזהב של יצירה ספרותית גדולה.

בעשורים האחרונים התמקדה הביקורת הפוסט-ציונית על מדינת ישראל בדמותו המוצקה, הסלעית, של בן-גוריון. כביכול, אם אפשר יהיה לקעקע סלע זה, אות וסימן

הוא לערערור המבנה כולו. תיאור הפגישה של עוז הצעיר עם ראש הממשלה ושר הביטחון, אליו הוזמן בעקבות מאמר שפרסם בזכות השוויון בחברה הקיבוצית, הוא דוגמה מצוינת לכך איך עוז המבוגר מציץ מעבר לכתפי עוז הצעיר, חוזה בסיטואציה ונותן לה פרשנות של היום. בימי עלומיו אימץ עוז את הסתייגויותיו של השמאל מבן-גוריון. בראשית שנות השישים הייתה האופוזיציה שמשמאל לבן-גוריון מזוהה עם כל מה שצעיר, יצירתי, נאור וישראלי אותנטי. אני משערת, שאילו נערך היום משאל בקרב מבקרי בן-גוריון מאותם ימים – אותם צעירים סוערים שביקשו לקעקע את שלטון היחיד של בן-גוריון, אם מחמת שאיפותיהם לשלום עם הערבים או לחברה מתוקנת או סתם לשלטון הצעירים – היה רובם מכיר בכך שבן-גוריון היטיב מהם להעריך את המציאות ולנווט את מדיניותו על פיה. עוז עושה כאן את חשבון הנפש שלו ביחס לבן-גוריון ומודה בכשל: 'רק בשנים האחרונות התחלתי לקרוא על אודותיו ולהסס: אולי לא צדקתי' (עמ' 496). בן-גוריון חוזר ותופס את מקומו בפנתאון הישראלי כאבי האומה, שופע חוכמה מדינית, נחישות החלטה וריאליזם אכזר.

את המילה האחרונה בסוגיית עם ישראל וארץ ישראל שם עוז בפיו של חבר קיבוץ חולדה, אפרים אבנרי, בליל שמירה חורפי אחד: בין היהודים והערבים קיימת אי-סימטריה בכך שהיהודים, כמו אפרים, מבינים גם את הצד שכנגד, את האובדן שאיבדו הערבים במלחמת תש"ח. הצד הערבי, לעומת זאת, איננו מוכן להכיר בשום זכות של היהודים. לכן נגזר עלינו לחיות על החרב, 'אבל לא מפני שהם עם של רוצחים אנחנו נירה בהם, אלא רק מפני הסיבה הפשוטה שגם לנו מותר לחיות ומפני הסיבה הפשוטה שגם לנו מותר שתהיה לנו ארץ. לא רק להם' (עמ' 487). במאמר שכתב ב-2001 חזר עוז אל מוטיב הצדק מול השלום, שכבר נזכר אצלו בשנות השבעים.⁶ הפעם ישראל של ברק ביקשה שלום, ואילו ערפאת ביקש צדק, 'שעל-פיו פלסטין שייכת לפלסטינים וישראל גם היא שייכת לפלסטינים, צדק שעל-פיו המקומות הקדושים לאיסלאם שייכים לאיסלאם ואילו המקומות הקדושים ליהודים אינם אלא זיוף'. והוא הוסיף: 'יש מידה של מתח בין שלום לבין צדק: השלום מחייב פשרות. הצדק שונא פשרות'.⁷ זוהי הגדרה המנוגדת במהותה להגדרות הפוסט-ציוניות: התביעה להכרה ביהודים כלאום ובזיקתם ההיסטורית לארץ ישראל, החתירה להסדר של פשרה ולא למידות המוחלטות של צדק – כל אלה עומדים בניגוד מוחלט לתפיסות הפוסט-ציוניות. הגדרתו של חבר חולדה את הסכסוך מכירה בחוסר הסימטריה שבהבנה ההדדית של שני העמים, ובו בזמן מדגישה את הזכות הטבעית של היהודים לחיים לאומיים בארץ ישראל.

6 עוז, 'רשימה על עצמי', באור התכלת העזה, עמ' 205-208.

7 עמוס עוז, 'מתנת ערפאת', בעצם יש כאן שתי מלחמות, ירושלים 2001, עמ' 50.

במאמר מוקדם מאוד שכתב עוז, ב-1966, הוא הגדיר את תפקידו של המחבר, מספר הסיפורים, כזה של מכשף השבט, שעל ידי סיפוריו בליל סערה במערה ליד מדורת השבט היה כולא את האימה מפני המפלצות והחושך בתוך מילים, נותן להן מבנה וצורה ובדרך זו משליט את מרותו על איתני הטבע ועל כוחות הרשע. 'וכך, אולי, היה המספר-המכשף מנחם את בני-השבט ומסייע להם לעמוד במצור הנצחי', כותב עוז הצעיר.⁸ באותו מאמר הוא גם מסביר מדוע במדינה צעירה שרוב תושביה הם פליטים ומהגרים שנותקו משורשיהם, קשה 'לעשות סיפור שיש לו עומק ושהוא, כדין כל סיפור טוב, מעשה כשפים והעלאת שדים ורוחות מתים מאוב'.⁹ והוא מוסיף, 'מתי נחוץ המכשף לשבט שלו אם לא בימי אסון או חרדה או בלילות הזוועה, או להיפך, בימי חדווה גדולה'.¹⁰ הדברים נכתבו לפני מלחמת ששת הימים, בתקופה שבה החברה הישראלית התנהלה על מי מנוחות (יחסית). אכן, באותם ימים לא היה צורך במכשף השבט. ועוד, עוז בן ה-27 לא היה מסוגל עדיין לרדת למעמקי הכאב של סיפור המשפחה ולדלות מהם את הסיפור שימיו כימי עולם. אולם בראשית המאה העשרים ואחת, כאשר תקוות התנפצו ונתעררו מוסדות עולם, נולד מחדש הצורך במכשף השבט, מספר הסיפורים, שידע 'לספר כאילו היה זה סיפור ראשון או סיפור יחיד בעולם'.¹¹ הפעם היה המחבר בשל לצלול גם אל מעמקי הכאב ולעצב ממנו דמות וזהות. דומה שעל ידי סיפור על אהבה וחושך, שנכתב באמת כאילו זהו סיפור הסיפורים, האחד והיחיד, המשלב זיכרון ומיתוס, מציאות ודמיון, עבר והווה, כאב ואהבה, משביע מכשף השבט את הרוחות הרעות.

8 עמוס עוז, 'באור התכלת העזה', באור התכלת העזה, עמ' 21.

9 שם, עמ' 24.

10 שם, עמ' 25.

11 שם, עמ' 21.

